

Biografier är med sitt individcenterade fokus ofta underhållande att läsa och intresserar därför en bredare allmänhet. I detta fall tycker jag att författaren hittat en balans så att boken också bör tilltala forskarna. Boken är påkostad med många illustrationer, porträtt och kartor och som ett bra lässtöd har författaren bifogat några släkträd. Dessvärre saknar boken ett personregister, vilket hade underlättat ett mera analytiskt läsande. Måhända kunde en mera aktiv redaktör också ha kortat ner bokens sidantal något genom att minimera antalet tröttande stickspår och det stora antalet upprepningar. En risk man tar med att skriva en biografi är att boken kan bli mer av en hyllningsskrift än en kritisk belysning av en människas karriär. Även fast författaren påtalar denna risk i inledningen händer det emellanåt att han lite okritiskt imponeras av vad Pelle Söderberg åstadkom under sin korta levnad. Dessa brister till trots har Benito Peix Geldart skrivit en läsvärd bok som både lyfter fram en mängd intressanta kvinnor och män och intressanta förändringar i svenskt näringsliv under 1800-talet. Det är troligt att boken kommer att bidra till framtida metoddiskussioner inom biografigenren och inspirera till mera forskning. Först med ytterligare några jämförande studier kommer vi att kanske fullt ut förstå hur betydelsefull Pelle Söderberg var, både under sin korta levnad och för eftervärlden. Men än viktigare, och det är kanske det främsta budskapet med Geldarts bok är att vi historiker bör anta utmaningen att ge flera människor i det förflutna en rättmätig plats i historien.

Mittuniversitetet

SVEN OLOFSSON

Ingrid Carlberg, *Nobel: Den gåtfulle Alfred, hans värld och hans pris* (Stockholm, Norstedts 2019). 638 s.

I *Nobel* beskriver Ingrid Carlberg sig själv som "berättande och undersökande journalist". Det måste vara därför forskning genomgående kallas "research", trots att boken mycket väl passar in i mallen för historisk forskning. Carlbergs forskning har finansierats av Riksbankens jubileumsfond och ett förskott från Norstedts. Det är ingen vågad gissning att hennes renommé efter boken om Raoul Wallenberg gjort detta möjligt.

Bristen som Carlberg vill komma till rätta med är att tidigare forskning varit tillrättalagd av dem som sattes att sköta Nobelarkiven. I de sekundärkällor som skapades av forskare som gavs tillträde till arkiven, hade man undvikit att ta upp Alfred Nobels älskarinnor och att han betraktade sig själv som socialdemokrat. Det hade tidigare inte varit fråga om fritt tillträde

till arkiven utan bara för sådana som kunde ge en förtroendeskapande bild av personen bakom världens största vetenskapspris. Nu har Carlberg kunnat tränga djupare sedan arkivcensuren släppts och göra den "gåtfull" mindre gåtfull.

Arkivarbetet som Carlberg gjort är mycket imponerande. Det är inte bara fråga om arkiverat material i Riksarkivet, Nobelstiftelsen och Nobelmuseet, utan också utländska arkiv hos exempelvis rysk säkerhetspolis och amerikansk domstol. Hon tackar digitaliseringen som gör åtkomst på distans möjlig och smidig. Till detta kommer intervjuer med experter instoppade i texten! Av någon anledning listas dessa inte i källförteckningen, vilket är synd då de blir svåra att hitta tillbaka till. Bland andra intervjuades sprängämnesexperten Lars-Erik Paulsson, som menade att Alfred Nobel inte visste så mycket om nitroglycerin. Dess "galopperande sönderdelning" gör att, efter förvaring i fler år i rumstemperatur, en gräns passeras som leder till en självantänd explosion.

Här saknar jag en diskussion om hur omvärlden kunde gå med på alla de missöden som inträffade. Många oavsiktliga explosioner, ofta med dödlig utgång, inträffade utan att Alfred Nobels verksamhet förbjöds eller villkorades. De oavsiktliga explosionerna kunde ingen ta miste på, även om man inte hade den kemiska vetenskapen då för att förstå varför oavsiktliga explosioner uppstod.

Vi får heller inte veta mycket om hur förmögenheten växte: Från vilka produkter kom intäkterna huvudsakligen, det var ju inte bara dynamit utan också spränggelatin och rökfritt krut. Vilka var köparna, i vilka länder? Under vilka år växte dessa intäkter? Var stödet till brödernas oljeföretag i Ryssland bara en utgift? Med tanke på att förmögenheten blev grunden för Nobelpriset är det lite svårt att acceptera denna lucka.

Det verkar som att primärkällorna och Alfred Nobels liv får räcka som ledmotiv. Några uttryckliga frågeställningar presenteras inte, men på sidan 473 skriver Carlberg till slut: "Så varför ville han skapa priset? Svaret på den frågan ligger gömt i den myriad av händelser, erfarenheter och omständigheter som utgör en människans liv." Men så enkelt var det ju inte, vilket Carlberg själv visar: Han ändrade testamentet, och fredspriset kan inte sägas ha varit en enkel konsekvens av livsföringen, i alla fall inte utvecklandet av sprängämnen som såldes till krigsmakter.

Det har sina fördelar att skriva en i huvudsak kronologisk berättelse, som Carlberg gjort. Detta val har dock sina konsekvenser i det att hon tvingas hoppa från tema till tema. Ett tema är förhållandet till Sofie Hess, en älskarinna i 18 år vars luxuösa leverne Alfred underhöll med fantastiska belopp fram till 1890-talet. Ett annat är relationen till fadern, modern och bröderna. Ett tredje är patentstriderna som hopade sig när Alfred fick framgång.

Ett fjärde är demonstrationer av sprängämnen för och överläggningar med kungar, arméchefer och andra representanter för köpare. Ett femte är vetenskapliga upptäckter och tekniska nydaningar. Ett sjätte är Alfreds litterära intressen och hans egna försök att skriva som aldrig publicerades. Ett sjunde är relationen till Bertha von Suttner och fredsarbetet, något paradoxalt med tanke på det militära intresset för Nobels sprängämnen. Ett åttonde är Alfreds egna sjukdomar. Ett nionde är allmänhistoriska skeenden som Nobel behöver relateras till. Man kan tänka sig ett annat upplägg där temana förs fram i större tidssjok. För den sakens skull kunde en översiktstabell över Alfred Nobels liv ha varit en utgångspunkt.

Det sena 1800-talet var uppfinnar-entreprenörernas tid, till skillnad från senare tiders innovationssystem där industriföretagens utvecklingsavdelningar tog över, och än senare de stora statliga forskningsstöden. Män som Edison byggde laboratorier, anställde personal och tog patent. De kunde som Nobel sluta sina liv med stora rikedomar, men också i fattigdom som Gustaf de Laval. Några jämförelser med andra innovatörer under denna snilleindustriernas tidsålder finns inte i Carlbergs bok.

Den bild av Nobels slutliga önskan som träder fram i Carlbergs bok tycks inte ha varit att skapa ett pris som skulle ha gått till personer som liknade honom själv utan snarare personer som i framtiden skulle ge en mer vetenskapsbaserad nytta. Det litterära priset tycks bottna i Alfreds stora intresse för romantisk litteratur och hans mycket självkritiska syn på sitt eget skrivande. När det gäller fredspriset kopplar Carlberg övertygande det till Nobels bekantskap med Bertha von Suttner. Innan den bekantskapen inledes 1883 hade Alfred Nobel inga tankar alls på fred. Testamentet var inte en enkel reflex av "en myriad av händelser", utan snarast resultatet av en kritisk reflektion av detta liv.

MATS BLADH

Tore Pryser, *Jødeaksjonen – og nye gråsoner: Hemmelige tjenester under andre verdenskrig* (Rånåsfoss: Svein Sands Bokforlag 2019). 332 s.

Tore Pryser, professor emeritus i historia vid Høgskolen i Lillehammer, har i många år forskat om tyska och andra underrättelsetjänster i Norden under åren 1930 till 1950. Han har spårat och utvärderat en stor bredd av historiska källor från flera länder, däribland material från den svenska säkerhetspolisen och den svenska militära underrättelsetjänsten. Hans forskningsresultat har resulterat i ett antal studier på norska och svenska: *Hitlers hemmelige agenter: Tysk etterretning i Norge 1939–1945* (2001); *Kvinnliga spioner: Agenter*